

drift for transition

Rapportage

Zorgen om een woning

Verkennen van alternatieve manieren
van denken, doen en organiseren rondom
dak- en thuisloosheid van jongeren

datum
Juni 2020

auteurs
Karlijn Schipper, Marieke
Verhagen & Sarah Rach

Inhoudsopgave

Leeswijzer	1
Inleiding	1
Transitiedenken en transitiedoel.....	4
Bevindingen.....	7
Algemene indrukken	7
Bestaande voorbeelden en alternatieve denk- en oplossingsrichtingen.....	10
Knelpunten.....	14
Conclusie.....	15
Aanbevelingen.....	18
Bijlagen.....	21

Leeswijzer

Wat zijn de overeenkomsten en verschillen in problematiek, randvoorwaarden en (innovatieve) aanpakken bij de 14 pilotgemeenten van het Actieprogramma dak- en thuisloze jongeren van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)¹? Als je daar meer over wil weten, lees dan verder.

Eerst schetsen we de context van het onderzoek dat deels werd uitgevoerd ten tijde van Covid-19. Vervolgens lichten we toe hoe je door een transitiebril naar dakloosheid kan kijken. Dan komen de bevindingen van dit onderzoek aan bod waarbij achtereenvolgens overeenkomsten, huidige oplossingsvormen & alternatieve activiteiten en knelpunten de revue passeren. Na de conclusie, sluiten we het rapport af met op transitie management gestoelde aanbevelingen voor de toekomst.

Je kan dit rapport gebruiken om richting te geven aan de activiteiten rondom dak- en thuisloze jongeren in jouw gemeente of om anderen hierin mee te nemen. Ook geeft het, summier, toelichting over welke toegevoegde waarde transitieperspectief heeft bij het werken naar een duurzame en rechtvaardige samenleving waarin elke jongere een stabiele woonplek hebben.

Inleiding

Huisvesting als handelswaar of als mensenrecht? Wereldwijd komt steeds meer aandacht voor onrecht op het gebied van wonen. Ook in Nederland is de verkoop van betaalbare (sociale)huurwoningen, herstructureringsprojecten en gedwongen uitverhuizingen aan de orde. Hierdoor is het voor sommige groepen steeds lastiger om betaalbare en gepaste huisvesting te vinden. Dit geldt ook voor jongeren. En zeker voor jongeren die te maken hebben met een combinatie van complexe problemen. Ondanks dat exacte cijfers ontbreken, schat het CBS dat 12.600

¹<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/03/14/actieprogramma-dak-en-thuisloze-jongeren-2019-2021>

jongeren van 18 tot 30 jaar in Nederland dak- of thuisloos waren. Dit zijn bovendien alleen jongeren die geregistreerd zijn in de Basisregistratie personen²³.

Het Actieprogramma dak- en thuisloze jongeren van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)⁴ richt zich op het snijvlak van huisvestingsproblemen, maatschappelijke opvang en de begeleiding van dak- en thuisloze jongeren. De ambitie van het programma is om voor 2021 te zorgen dat alle jongeren die (potentieel) kampen met dak- en/of thuisloosheid de hulp en ondersteuning te bieden die zij nodig hebben. 14 pilotgemeenten zijn vanaf 2019 bezig om deze ambitie handen en voeten te geven. Opvang en wonen is een van de centrale actielijnen naast financiële bestaanszekerheid, persoonlijke ontwikkeling en scholing, preventie nazorg en regie, en helpende regels. DRIFT⁵ is gevraagd om de huisvestings- en opvangsituatie van de pilotgemeenten in kaart te brengen. De centrale vraag was: hoe werken de 14 pilotgemeenten aan de huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren (18- 27 jaar)?

Om dit in kaart te brengen, interviewden wij alle projectleiders uit de 14 pilotgemeenten op basis van een gestructureerde vragenlijst. De thema's die centraal stonden waren o.a. wat doen de 14 gemeenten nu (al) op het gebied van huisvesting en opvang? Wat zijn inspirerende en innovatieve voorbeelden? Wat gaat er al goed en welke knelpunten ervaren zij? De opbrengst van de interviews was drieledig: ten eerste leverde de input een beeld op van de huidige situatie in de 14 gemeenten, ten tweede leverde de gesprekken een waaier op aan interessante voorbeelden en denkrichtingen in de 14 gemeenten, en ten derde boden interviews zicht op handelingsperspectieven hoe gemeenten ruimte kunnen vinden om verandering in gang te zetten. De interviews vormden het startpunt voor een online inspiratiesessie in april waarin de resultaten van dit onderzoek en de inzichten van het jongerenpanel startpunt waren voor een gesprek over te nemen vervolgstappen (onder het mom 'hoe nu verder'). De

² <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2020-03/Feiten-cijfers-dak-thuisloze-jongeren-Nederland.pdf>

³ <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80799ned> [24/06/2020]

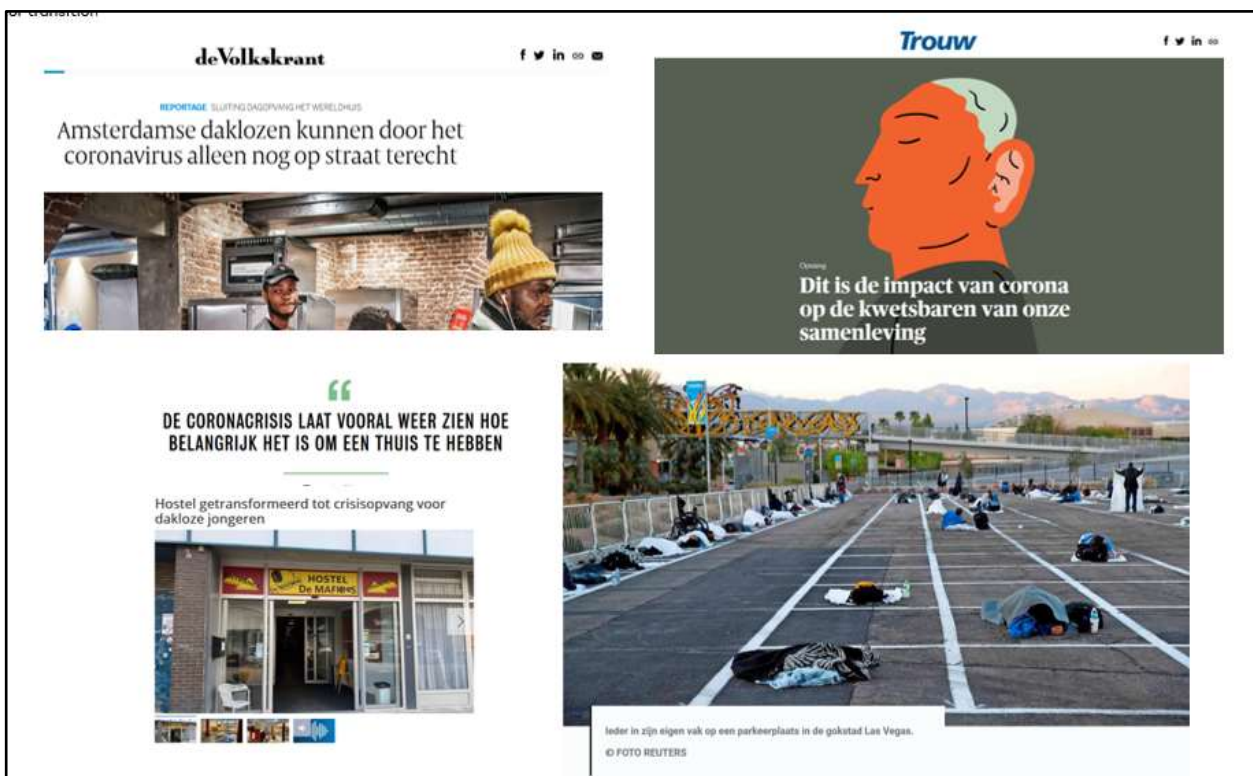
⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/03/14/actieprogramma-dak-en-thuisloze-jongeren-2019-2021>

⁵ DRIFT staat voor Dutch Research Institute for Transition. Het onderzoeksinstituut is gevestigd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en houdt zich bezig met het onderzoeken en versnellen van duurzaamheidstransities. <https://drift.eur.nl/>

resultaten uit de interviews, inclusief inzichten uit de inspiratiesessie, zijn gebundeld in deze rapportage.

Context

Vlak voor de interviews met de projectleiders begon in Nederland de lockdown door de uitbraak van de Covid-19 pandemie. Deze context is relevant niet alleen omdat het de gesprekken beïnvloedde, maar ook omdat het de aandacht (her)vestigde op het recht op adequate huisvesting. In de woorden van Leilani Farha, tot 2020 rapporteur voor de VN op het vlak van huisvesting: "Housing has become the front line defence against the coronavirus. Home has rarely been more of a life or death situation".⁶ De oproep #stayhome en het sluiten van dagopvanglocaties maakte de situatie rondom dak- en thuisloosheid pijnlijk

⁶ <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25727&LangID=E>

zichtbaar - los van wat dit betekent voor jongeren. Een veilig thuis of dak boven je hoofd, is niet voor iedereen vanzelfsprekend.⁷

In Nederland zag je dat gemeenten relatief snel reageerden door leegstaande gebouwen als crisisopvang locatie voor dak- en thuislozen op te zetten, in sommige gevallen ook met specifieke plekken voor jongeren. Terwijl dit soort noodoplossingen in tijden van crisis een uitkomst bieden, is het op de lange termijn geen antwoord op de dak- en thuisloosheid van jongeren. Vooral omdat de noodoplossingen de onderliggende oorzaken niet adresseren. Tegelijkertijd werd tijdens de inspiratiesessie door een deelnemer ook opgemerkt dat Covid-19 ook laat zien dat mensen iets willen doen voor hun lokale gemeenschap en hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen. Wat de Covid-19-pandemie dus vooral laat zien is dat een alternatieve aanpak van jongerenhuisvesting nodig is en mogelijk is.

Het transitieperspectief is de manier waarop wij als actie-onderzoekers van DRIFT naar sociale vraagstukken kijken. In deze rapportage lichten we allereerst een aantal basisprincipes toe zodat onze conclusies voor de lezer gemakkelijk te volgen zijn. Daarna presenteren we onze bevindingen zoals we deze gepresenteerd hebben tijdens de online inspiratiesessie. Tot slot delen we onze reflecties en conclusies waarin we de inzichten uit diezelfde sessie hebben meegenomen.

Transitiedenken en transitiedoen

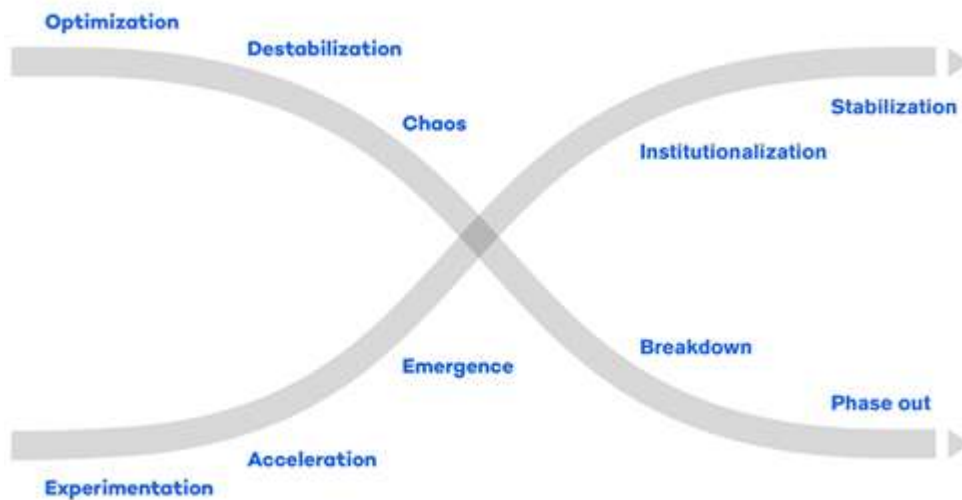
Transities zijn fundamentele en trage maatschappelijke veranderingen, waarbij de functies van een bepaald systeem op een andere manier worden vervuld. Dat systeem bestaat omdat het een maatschappelijke behoefte vervult. Zoals de behoefte aan een dak boven ons hoofd. Een systeem is in staat zich met kleine stapjes aan te passen aan een veranderende omgeving. Deze incrementele verandering is op de lange termijn problematisch omdat de omgeving vaak ingrijpend verandert waardoor het systeem kwetsbaar en onhoudbaar wordt. Transities zijn radicale maatschappelijke verandering *als reactie* op een aantal persistente problemen, zoals dak- en thuisloosheid. Door een combinatie van

⁷ Lees ook dit opiniestuk van Cody Hochstenbach en Jan de Vries 'Stel het recht op huisvesting centraal bij aanpakken dakloosheid' <https://joop.bnnvara.nl/opinies/stel-het-recht-op-huisvesting-centraal-bij-aanpakken-dakloosheid> [23/09/2020]

brede maatschappelijke ontwikkelingen ('landschapsontwikkelingen') en het ontstaan van radicale innovaties ('niches'), wordt het denkbaar dat het systeem zichzelf op een andere manier gaat organiseren. Transitie gaat dus niet over het verbeteren van het bestaande, maar over een verandering naar een nieuw systeem. Meer specifiek spreken we over *duurzaamheids*transities, omdat we niet zomaar een verandering willen, maar een verandering naar meer duurzame en rechtvaardige manieren van denken, werken en organiseren. Bijvoorbeeld op het gebied van wonen of de zorg. Dit type verandering is complex en gaat gepaard met een veelheid aan veranderingen op het gebied van technologie, wet- en regelgeving, infrastructuur, werkwijze, gedrag, beelden en verhalen. Veranderingen waarbij bovendien allerlei actoren betrokken zijn - markt, overheid, gemeenschap en het maatschappelijk middenveld - en ook de rollen en machtsrelaties tussen deze verschillende actoren verschuiven.

Historische studies tonen dat transitie een bepaald patroon volgen en in fases verlopen. Dit patroon - de zogeheten X-curve (zie figuur 1 hieronder) - biedt houvast om de veranderdynamiek van een bepaald systeem op een bepaald moment te begrijpen. De X-curve laat zien dat transitie bestaat uit twee bewegingen: de opbouw van sociale innovaties die alternatieven bieden op de bestaande orde en tegelijkertijd het loslaten van bestaande dominante structuren, culturen en praktijken ('regime') die niet meer passen bij de veranderende context of de gewenste invulling van het nieuwe systeem. De X-curve toont ook dat conflict en botsing van wereldbeelden, belangen, etc. inherent onderdeel is van transitie.

Figuur 1: X-curve van opbouw en afbouw in transitie.

Sociale innovatie is een belangrijke drijfveer voor transitie en verwijst naar het proces van het ontwikkelen van nieuwe sociale relaties. Dit gaat gepaard met alternatieve vormen van denken, kennis, objecten en praktijken. We spreken van transformatieve sociale innovatie op het moment dat deze processen de potentie hebben bij te dragen aan systeemverandering. Innovaties hoeven niet altijd iets ‘nieuws’ te zijn. Dit hangt bijvoorbeeld af van de context of de timing. Vaak draait het bij dit type processen juist om het heruitvinden van sociale relaties of het maken van nieuwe combinaties.

Transitie is dus vooral het resultaat van wat veel mensen op allerlei manieren overal doen. Hoewel het wel vaak de wens is, zijn transitie niet te regisseren, controleren of plannen. Sturing is ook niet het exclusieve domein van de overheid: in de maatschappij zijn allerlei actoren (on)bewust bezig met het versnellen of tegenwerken van transitie. De persistente problemen vragen om een manier van sturing die niet gericht is op managen van het bestaande of de korte termijn. Maar als we niet kunnen sturen, hoe kunnen we dan toch de gewenste verandering in gang zetten? Hoe kunnen we nadenken over sturing vanuit transitieperspectief?

Het antwoord hierop is: transitiesturing. Transitiesturing gaat in essentie over het organiseren van ruimte om anders te denken, doen en organiseren. Het stimuleert collectieve sociale leerprocessen naar meer duurzame toekomsten met als doel om maatschappelijke veranderdynamiek te beïnvloeden. Met de X-curve in het achterhoofd, is het van belang te benadrukken dat transitiesturing meer is dan het

vrijblijvend creëren van experimenteerruimte voor onder andere sociale innovatie in de beginfase van transitie. Het gaat ook over destabiliseren, uitfaseren, structurele aanpassingen en institutionaliseren van nieuwe praktijken. De focus van transitiesturing ligt niet zozeer op optimalisatie - waar meer traditionele vormen van sturing veel geschikter voor zijn - maar op transformatie van het bestaande naar meer duurzame manieren van doen, denken en organiseren.

Bevindingen

In dit hoofdstuk delen we de belangrijkste bevindingen uit, voornamelijk, de interviews en de inspiratiesessie. De centrale vraag was: hoe werken de 14 pilotgemeenten aan de huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren (18- 27 jaar)? We beschrijven een aantal algemene indrukken, bestaande voorbeelden en alternatieve denkrichtingen, en knelpunten.

Algemene indrukken

In de gesprekken werd duidelijk dat diverse overeenkomsten bestaan tussen de pilotgemeenten in de aard van de problematiek, in de randvoorwaarden en ook in de mate waarin er geëxperimenteerd wordt met nieuwe framing, samenwerkingsvormen en opvang. Vier aspecten sprongen naar voren in de interviews met de ambtenaren van de 14 steden. Ten eerste dat er overal een tekort is aan betaalbare woningen en dat de wachtlijsten voor sociale huurwoningen erg lang zijn. Deze zaken versterken elkaar waardoor de nood naar woningen hoger wordt. Bovendien wordt aangegeven dat dit niet alleen geldt voor dak- en thuisloze jongeren, maar voor jongeren in het algemeen en (jonge) gezinnen. Meer bouwen en 'meer geld erbij' werden steevast als randvoorwaarden genoemd om dak- en thuisloosheid van jongeren aan te kunnen pakken.

Een tweede overeenkomst is dat gemeenten aangeven dat het dominante beleidsdiscours is verschoven naar vraaggericht werken, maatwerk en preventie in plaats van een algemeen aanbod en reactief werken. Nu komt het systeem pas op gang wanneer de jongeren al op straat terecht zijn gekomen. De vraag blijft wel hoe een integrale aanpak in de praktijk handen en voeten te geven. In de inspiratiesessie werd bijvoorbeeld ook afgevraagd hoe op een integrale manier te werken en waar te beginnen? Een eerste antwoord werd tijdens de sessie gezocht

in het inzetten op wat nodig is voor een jongere en hen een gezicht geven. Daarnaast werd gezegd hoe belangrijk het hierbij is om 'out the box' te denken.

Ten derde merkten we op dat de geschiedenis en context van een stad een rol speelt in welke precieze problemen er zijn en hoe deze worden aangevlogen. Zo is in Amsterdam de opvang en huisvesting sterk geïnstitutionaliseerd omdat daar al eeuwen daklozen wonen, terwijl de respondenten in Almere zich nog de nieuwe aanwezigheid van wanneer de eerste dakloze herinnerden. Het probleem van dak- en thuisloosheid in Almere wordt benaderd vanuit het bouwen van nieuwe woningen - kenmerkend voor deze relatief nieuwe stad. In Groningen brengt de aardbevingsproblematiek ten gevolge van de aardgaswinning en het feit dat Groningen echt een studentenstad is, weer een andere dynamiek met zich mee. Dit lijkt een open deur, maar het is goed om te beseffen dat wat innovatief is in de ene stad niet innovatief hoeft te zijn in een andere stad. Het belang van werken vanuit de eigen context – waarbij inspiratie uiteraard elders kan worden opgedaan – is dus essentieel.

Tot slot was in ieder interview het onderscheid tussen opvang en huisvesting troebel. Steden doelen bijvoorbeeld op verschillende activiteiten of woonvormen wanneer zij spreken over 'opvang en huisvesting'. Denk bijvoorbeeld aan het onderscheid tussen tijdelijke en permanente woonvormen, onder begeleiding of zelfstandig wonen. Door de lange wachtlijsten voor sociale huurwoningen, de krapte op de woningmarkt en de focus op tussenoplossingen - hier komen we later op terug - lijkt opvang permanent te zijn en huisvesting juist iets tijdelijks. Het scherp vasthouden aan dit onderscheid helpt volgens ons niet bij het nadenken over alternatieven. Dit wordt doorgaans gezien als een van de onduurzame aspecten binnen de maatschappelijke opvang. Opvang moet een tijdelijke en noodoplossing zijn, maar omdat jongeren hierin institutioneel gevangen worden, blijven ze er vaak veel te lang in hangen en switchen ze van tijdelijke plek naar opvangplek

Met betrekking tot de nood- of crisisopvang van dak- en thuisloze jongeren zien de geïnterviewde ambtenaren dit als een ouderwets, noodzakelijk kwaad dat altijd zal blijven bestaan en proberen zij dit onderdeel van hun aanbod zo klein mogelijk te houden. Acties op het gebied van crisisopvang richten zich vooral op het verbeteren van de huidige situatie. Denk dan aan de organisatie van betere voorzieningen, het organiseren van permanente winteropvang, het opzetten van

aparte locaties voor jongeren, kleinschalige voorzieningen en het uitbreiden van nachtopvang met dagopvang.

Het bovenstaande leidt voor veel ambtenaren tot de conclusie dat het aandeel betaalbare jongerenwoningen in reguliere bouwproductie vergroot dient te worden. De redenatie is dat als jongeren niet kunnen doorschuiven naar zelfstandige woningen er een opstopping ontstaat die uitstroom van (tijdelijke) opvangplekken verhindert. Dit is ook de reden waarom veel gemeenten wijzen op de nood aan flexibele (woon)vormen om het gat te kunnen dichten tussen jeugdzorg en zelfstandig wonen (zo heeft omstreeks 60% van de dak- en thuisloze jongeren een historie in de Jeugdzorg). In een interview komt ook het belang van een regionale woonaanpak terug waarvan het Rijk of de Provincie de regisseur is. In de praktijk zou dit betekenen dat de opgave regionaal wordt gedeeld in plaats van dat enkele kernen - meestal steden - de grootste last dragen. Een algemene randvoorwaarde die de respondenten noemen is dat meer financiering nodig is vanuit nationaal niveau. Want naast dat de financiering al jaren tekortschiet, zien de ambtenaren dat het aantal kwetsbare personen is toegenomen de afgelopen jaren en is de verwachting dat dit door de Covid-19 crisis zal toenemen.

Uit de interviews blijkt dat de huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren (op maat) in grote lijnen op een vergelijkbare manier geregeld wordt: eerst via het sociale netwerk, en als dat om wat voor een reden niet gaat, via een zorgtraject. Het is goed om te benadrukken dat dit een beleidsperspectief is. Nadat de jongere zich meldt bij de gemeente wordt in eerste instantie naar onderdak gezocht via het sociale netwerk van de jongere zelf om vervolgens vanuit daar een zelfstandige woning te zoeken. Er zijn allerlei (beleids)initiatieven die gericht zijn op het bemiddelen of gemakkelijker maken van dit proces. Denk aan de stedelijke aanpak Woonstap in Enschede waarin o.a. ondersteuning wordt geboden in het zoekproces. Als het niet mogelijk is voor jongeren om onderdak te vinden in hun sociale netwerk, dan komen zij in een zorgtraject terecht waarbij er op basis van een indicatie gezocht wordt naar een passende woon/zorg combinatie met als doel uiteindelijk uit te stromen naar een zelfstandige woning. Veel van de bestaande initiatieven voor huisvesting en opvang van jongeren passen binnen dit 'traject'. Hier komen we in de volgende paragraaf op terug.

Vooruitlopend op de conclusie zijn het volgens ons juist de wooninitiatieven die een andere aanvliegroute nemen die interessant zijn om verder te onderzoeken. We vragen ons dan ook af of er naast de zorg- en de beleidsbril andere brillen zijn om naar het woonvraagstuk van jongeren te kijken.

Bestaande voorbeelden en alternatieve denk- en oplossingsrichtingen

Uit de interviews met de gemeenteambtenaren kwam een lijst aan voorbeelden naar voren van woonvormen die als inspirerend en/of innovatief worden gezien (zie tabel 1). Veel van deze voorbeelden zijn reeds bekend - zeker bij mensen die al langer in het veld werken. Uit de interviews bleek ook dat de ambtenaren redelijk tot goed op de hoogte zijn van voorbeelden uit andere steden. We hebben voor het gemak de voorbeelden ingedeeld in 6 clusters.

Het eerste cluster verwijst naar initiatieven waarbij jongeren op kamers wonen met begeleiding onder het mom van 'proefwonen'. Dit zijn de woon-zorg combinaties en tussenvormen waar we eerder over spraken. Vaak zijn dit initiatieven van zorginstellingen of, in het geval van bijvoorbeeld het Credo Huis, van het maatschappelijk middenveld. Bij het Credohuis wordt gezocht naar samenwerkingen en wederkerigheid tussen de buurt waar het huis staat en de jongeren die daar wonen. Zo delen inwoners van Credo Huis bijvoorbeeld voedselpakketten uit voor de buurt.

Het tweede cluster omvat initiatieven waarbij jongeren op kamers wonen en een klein beetje extra aandacht ontvangen, bijvoorbeeld van een hospita of andere huisgenoten. Onder de Pannen is een bekend voorbeeld dat wij hieronder scharen. Van respondenten horen we dat uit de evaluatie van de pilot Onder de Pannen blijkt dat het samenwonen een succes is, maar dat de verhuurders bang zijn om door de overheid gekort te worden op bijv. een uitkering wanneer ze onderdak bieden aan een ander. Om dit initiatief tot een succes te maken - en dit geldt voor veel meer initiatieven, zeker in de context van het woontekort - is een verschuiving nodig van het straffen naar het belonen van mensen die er voor kiezen om ruimte(s) met elkaar te delen.

Het opzetten van flexwoningen, het omvormen van leegstaand vastgoed of leegstandbeheer is het derde cluster. In bijna alle gemeenten die wij gesproken hebben, wordt hier werk van gemaakt. Bijvoorbeeld door het plaatsen van tijdelijke verplaatsbare units of het beschikbaar stellen van *tiny houses* deels voor de groep

van dak- en thuisloze jongeren. In Leiden is een oude school omgevormd tot een woonvoorziening waarbij dak- en thuisloze jongeren en jongeren zonder verleden in dakloosheid met elkaar samenwonen onder ‘toezienend oog’ van een beheerder.

Dit voorbeeld uit Leiden past ook goed bij het vierde cluster waarbij het gaat om gemengde woonvormen waarin verschillende groepen jongeren met elkaar samenwonen in een gebouw en wordt gedacht vanuit het bouwen van een woongemeenschap en persoonlijke ontwikkeling. Denk ook aan [Place2Byou](#) in Utrecht. Opvallend is dat dit vaak initiatieven zijn die door (sociaal)ondernemers opgestart worden, vaak wel in samenwerking met de gemeente of andere partijen.

Het vijfde cluster legt zich toe op de combinatie wonen, werken en leren. Denk aan het bekende voorbeeld [Skills in de stad](#) waarmee wordt geëxperimenteerd in Maastricht en Leeuwarden of [Kamerraad](#) in Enschede dat een initiatief was van het ROC. Dit zijn interessante voorbeelden omdat de nadruk hier, anders dan bij de dominante manier van kijken, minder ligt op woon-zorg combinaties maar op werk en leren.

Tot slot wordt er in een aantal gemeenten geëxperimenteerd met initiatieven die gebaseerd zijn op het Housing First principe. Dit principe verwijst naar de aanpak waarbij op basis van het recht op huisvesting dak- en thuisloze jongeren direct een zelfstandige woning aangeboden krijgen. De redenering is dat ‘een dak boven je hoofd’ een stabiele basis is om vanuit daar je leven op orde te krijgen. Dit is een benadering die ook door het ministerie wordt omarmd en het is daarom niet gek dat veel andere gemeenten dit een interessante denkrichting vinden.

Tabel 1: overzicht van betsaande woonvormen en voorbeelden die door gemeenten als interessant of innovatief worden gezien.

Titel cluster	Voorbeelden
Proefwonen of zelfstandig wonen onder begeleiding	<ul style="list-style-type: none"> • Singelzicht (Utrecht) • Credo huizen & coöperatie (Maastricht) • Hoendiephuis & Proefwonen (Groningen) • Trainingshuizen (Leiden) en Enkeltje zelfstandig van LDH (Utrecht)

	<ul style="list-style-type: none"> • Allerlei tussenvormen: Beschermd Wonen Light (Leiden)
Op kamers met een beetje extra aandacht	<ul style="list-style-type: none"> • Onder de pannen Alkmaar, Haarlem, Amsterdam & Utrecht) • Kamers met aandacht (Utrecht & Amsterdam) • Goeie buur (Utrecht, vanuit SSH) • Tussenstop > in de wijk (Adam, gestopt).
Flexwoningen, omvormen van leegstaand vastgoed en leegstandbeheer	<ul style="list-style-type: none"> • flexwoningen & oude school voor gezinnen in vechtscheidingen (Purmerend) • Tijdelijke verplaatsbare units of tiny houses (Enschede, Den Haag, Alkmaar) • Studio's met eigen brievenbus (Almere) • Oude school, gemengde groep + beheerder (Leiden)
Gemengde wooncomplexen en woongemeenschappen	<ul style="list-style-type: none"> • Huischmeesters (Rotterdam) • Place 2B You (Utrecht) • https://www.sociuswonen.nl/locaties/de-linde via Socius (Utrecht, ook locaties in Adam, Almere) • Studentcomplex (Den Haag)
Wonen, werken en leren.	<ul style="list-style-type: none"> • Skills in de stad (Pilot in Maastricht en Leeuwarden) • Kamerraad (Enschede, initiatief vanuit ROC)

Housing First variaties	O.a. in Rotterdam, Purmerend, Dordrecht, Den Haag
-------------------------	---

Naast de concrete initiatieven die al lopen of in de pijplijn zitten, zijn in de interviews tevens een aantal alternatieve denk- en oplossingsrichtingen genoemd. Allereerst komt in alle interviews ter sprake dat de gemeenten willen inzetten op het ontwikkelen van een divers aanbod dat aansluit bij de specifieke behoeften en situaties van jongeren. Dit komt voort uit ervaringen in de praktijk dat niet alle dak- en thuisloze jongeren dezelfde problemen, kansen, behoeften en mate van ondersteuning nodig hebben. Deze denkrichting is in lijn met de verschuiving binnen het beleidsdiscours naar maatwerk en preventie. In sommige interviews werd tevens benoemd dat er werd nagedacht over een genderspecifieke of meer intersectionele aanpak⁸ gericht op een ander en meer passend aanbod voor bijvoorbeeld jongens en meisjes.

Ten tweede, en in lijn met het hierboven genoemde cluster van gemengde wooncomplexen en -gemeenschappen, zien de gemeenten potentie in woonvormen die de nadruk leggen op samenleven en ontmoeten van verschillende groepen. Denk aan dak- en thuisloze jongeren en reguliere studenten, of het samenwonen van jongeren en ouderen.

Een derde interessante invalshoek is dat gemeenten nieuwsgierig zijn naar en behoefte hebben aan samenwerking met de 'de creatieve industrie' en sociaal ondernemers. En dan vooral ondernemers die verstand hebben van het leggen van nieuwe verbanden, werd ook in de inspiratiesessie benadrukt. Het draait dan ook om het zoeken naar (nieuwe) succesvolle sociaal-duurzame businesscases - iets wat nu nog als een gemis wordt gezien. Denk aan waarden als denken en doen vanuit wederkerigheid en juist focussen op de effectiviteit op de lange termijn in

⁸ Intersectionaliteit verwijst naar een manier van denken dat helpt te begrijpen hoe verschillende vormen van ongelijkheid en uitsluiting elkaar kruisen en overlappen. Deze intersecties leiden tot specifieke uitdagingen en discriminatie. Een intersectionele benadering kijkt dus naar de verscheidenheid van discriminatiegronden en waar deze overlappen: gender en seksuele geaardheid, cultuur, religie, inkomen, status etc.

plaats van efficiënte op korte termijn. Hierbij is een suggestie dat de kosten en baten evenredig verdeeld worden: een MKBA in de breedste zin van het woord verdeeld naar de verschillende overheidsgrmedia. Het idee is om de kosten zo overzichtelijk te krijgen: wie draagt welke kosten en wat wordt er bespaard voor en voor welke overheidslaag - en krijgt dus de 'onzichtbare baten' - door juist in jongeren te investeren. Vanuit een ander financieel perspectief wordt nu ook gekeken of het mogelijk is om crisisbudget beschikbaar te stellen per jongere, in plaats van het traditionele bed.

Knelpunten

Tegen welke knelpunten lopen gemeenten aan in het zorgen voor gepaste huisvesting van jongeren of het ontwikkelen van alternatieve woonvormen? Een aantal terugkerende thema's waren: schulden bij jongeren, maatschappelijk draagvlak en beeldvorming, verkokering binnen de gemeente en wet- en regelgeving. Dit wijst met name op de versnippering van het vraagstuk en versnippering tussen huisvesting, zorg, opvang en wonen, en verschillen in financieringslogica en verantwoordelijkheden etc.

Ten eerste, op het niveau van jongeren spelen schulden vaak een belangrijke rol. Het werd ook genoemd als een van de knelpunten van de *Housing First* benadering. Vaak hebben jongeren al schulden voordat ze in de opvang terecht komen, maar soms bouwen ze een schuld op vanwege vertraging in (besluitvorming en) uitvoering van regelingen zodra ze 'het systeem' in gaan. In de inspiratiesessie kwam daar voren dat: "Meiden die op de nachtopvang kwamen, kwamen juist in de schulden zodra ze op de nachtopvang kwamen want geen postadres/geen werk". Schulden verhinderen om (financiële) stabiliteit op te kunnen bouwen.

Ten tweede, speelt maatschappelijk draagvlak, bereidheid en beeldvorming een rol in het ontwikkelen voor woonvoorzieningen voor dak- en thuisloze jongeren. Door het negatieve stigma zijn gemeenten voorzichtig met het zoeken van locaties voor nieuwe of uitbreiding van bestaande woon- en opvang locaties. Draagvlak in een wijk is een voorwaarde om een plan verder te kunnen ontwikkelen. Ook tijdens de inspiratiesessie werd het belang van positieve beeldvorming benoemd als belangrijk onderdeel van het ontwikkelen van alternatieve woonvormen.

Een derde knelpunt dat naar voren kwam in de interviews is verkokering binnen de gemeente. Ondanks dat we enkele voorbeelden hoorden van goede samenwerking tussen afdelingen, kwam op veel plekken de samenwerking moeizaam of traag op gang. Hierdoor lukt het ambtenaren niet kordaat te kunnen handelen, is het lastig om alternatieven van de grond te krijgen wat ook invloed heeft op hoe het vraagstuk benaderd wordt. Het was opmerkelijk dat in sommige gevallen de afdeling wonen amper betrokken is of was bij huisvestingsvraagstuk van dak- en thuisloze jongeren. Er lijkt dan ook vooral een spanning te zijn tussen de opdracht en/of belangen van de afdelingen wonen/vastgoed en zorg/maatschappelijke ontwikkeling. Een mooi voorbeeld hiervan zagen we in Purmerend waar de gemeente zelf vastgoed heeft aangekocht om zo de gangbare relaties en werkwijzen intern op te schudden. In het algemeen werd gewezen op de botsende belangen tussen het maken van financiële winst en het leveren van maatwerk vanuit de mens. Zoals ook het geval is in andere domeinen, worden bestuurlijk draagvlak en politieke wil als randvoorwaarde gezien om het onderwerp voor het voetlicht te krijgen en daarmee een zwengel te geven aan transformerende processen.

Tot slot staat wet- en regelgeving vaak in de weg om de basis van jongeren op orde te krijgen, om van pilots een succes te maken en deze te herhalen of mainstreamen in beleid. Het gaat dan met name over de mogelijkheden om flexibel om te kunnen gaan met deze wet- en regelgeving. Uit de inspiratiesessie: “We hebben nu een cultuur waar regels schijnbaar belangrijker zijn dan waar het eigenlijk om gaat: regels leiden af van de bedoeling”. Een rits aan wetten en regels kwamen aan bod: huurtoeslag, minimale eisen aan een woonruimte, zorgplicht, kostendelersnorm, participatiewet, DUO, leeftijd inschrijven Woonnet etc. In de conclusie komen we terug op deze spanning tussen structurele oplossingen versus het maken van uitzonderingen op de regel wat in pilots vaak het geval is.

Conclusie

Hoe werken de 14 pilotgemeenten aan de huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren (18- 27 jaar)? Wat wordt nu gedaan op het gebied van huisvesting en opvang? Wat zien de gemeenten als inspirerende voorbeelden en denkrichtingen? Wat zijn de ervaringen en welke knelpunten ervaren zij?

Reflecterend vallen ons enkele dingen op die met name te maken hebben het verschil tussen status quo en gewenste toekomst.

Allereerst valt op dat **het huisvestingsvraagstuk van dak- en thuisloze jongeren benaderd wordt vanuit de zorg**. Aan ene kant, blijkt uit de praktijk dat de jongeren vaak een zorgvraag hebben, maar aan de andere kant vragen respondenten zich af of we niet te snel een zorgoplossing zoeken voor wat een woonprobleem is. Nu komt het regelmatig voor dat jongeren die wellicht af kunnen met minder zorg en ondersteuning, een plek bezet houden van een jongere die dat wel hard nodig heeft. Een respondent vraagt zich dan ook af: misschien is het betalen van twee maanden huur voor de jongere uiteindelijk ook goedkoper dan deze dure plek in een instelling? Dit geldt ook voor de crisisopvang. Als noodoplossing biedt dit jongeren geen perspectief, bleek ook uit de inzichten van het jongerenpanel. Het zo snel mogelijk zoeken naar een vaste plek/onderdak voor die jongeren die enigszins zelfstandig kunnen leven, is dus primair een huisvestingsprobleem, geen opvang- of zorgprobleem. De vraag is of deze zorgbenadering inherent is aan het feit dat de opgave op ministerieel niveau is belegd bij VWS - waar ook het actieprogramma onderdeel van is? Ook de projectleiders van het actieprogramma binnen de gemeenten zijn bijvoorbeeld grotendeels werkzaam bij de zorgafdeling. Het belangrijkste is dat dit zorgperspectief een beperkte reeks aan oplossingsrichtingen biedt. Tijdens de inspiratiesessie is dit in de groepjes ook punt van discussie: "We zitten verstrikt in de Zorgwet: als we uit zorg blijven redeneren komen we hier niet uit." Tegelijkertijd kan je je ook afvragen, wat als er voor alle jongeren een woonplek zou zijn en al het geld beschikbaar: is het probleem dan opgelost? Tijdens de inspiratiesessie wordt daarover opgemerkt dat het niet alleen gaat over bouwen: "Het gaat niet alleen om de stenen/ het bouwen. Het is ook een samenlevingsvraagstuk. [Het is] van belang om daarin ook breder te kijken". Dit laat volgens ons zien dat het belangrijk is om naar alternatieven te zoeken die gebaseerd zijn op een andere manier van doen, denken en organiseren dan hoe we dat op dit moment doen. Dit gaat ook over het zoeken naar andere coalities, zoals het aanspreken van bouwbedrijven, woningcorporaties, vastgoedinvesteerders, etc. vanuit de insteek van gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Ten tweede is het de vraag **in hoeverre de focus op het ontwikkelen van allerlei woon/zorg tussenvormen en tijdelijke oplossingen daadwerkelijk transformatief van aard zijn**. In andere woorden: in hoeverre dragen deze initiatieven bij aan een fundamenteel andere manier van doen, denken en organiseren rondom wonen van dak- en thuisloze jongeren of is het symptoombestrijding? In enkele gemeenten lijkt de benadering voornamelijk gericht op het optimaliseren van 'het zorgtraject' waarbij jongeren begeleid worden naar zelfstandig wonen. Dit is een valkuil omdat het voorbij gaat aan de oorzaak van de problemen voor dakloosheid die niet alleen liggen bij de zorgbehoeften van jongeren of hoe de zorg georganiseerd is. Tijdelijkheid is iets dat de huidige omgang met jongeren zonder (t)thuis karakteriseert. Dak- en thuisloze jongeren worden constant geconfronteerd met nieuwe concepten, procedures, methodieken, plekken en begeleiders etc, in plaats van het bieden van duurzame en structurele oplossingen. Een andere valkuil, die ook door gemeenten benoemd is in de interviews, is dat hierdoor ook het lange termijn perspectief uit het oog wordt verloren. Vandaar dat we in de aanbevelingen zullen stellen dat een veel scherper transitieperspectief helpt om na te denken over alternatieve oplossingen en de lange termijn niet te vergeten. Uit de interviews kregen we daar niet een scherp beeld van: wat is nou eigenlijk transformatief? Vanuit het idee van de basis op orde is het recht op onderdak transformatief - ongeacht de specifieke achtergrond, problemen of bagage die een jongere met zich meebrengt. Het zijn ministeries en gemeenten die binnen het systeem van betrokken spelers verantwoordelijk zijn om andere aan te sporen of medeverantwoordelijk te maken voor structurele en innovatieve oplossingen.

Ten derde blijkt op basis van de bevindingen dat er ook een **spanning zit tussen de pilot-benadering waarbij op basis van casuïstiek uitzonderingen worden gemaakt voor een kleine groep jongeren versus structurele aanpassingen waarmee een grote groep jongeren mee geholpen zijn**. Terwijl het opzetten van experimenteerruimte (bijvoorbeeld in de vorm van pilots) zeker in de beginfase van de transitie van belang is om te leren over de effectiviteit van innovatieve aanpakken, blijkt in de praktijk vaak ook dat het vervolgens lastig is om de benaderingen op grote schaal te adopteren of mainstreamen. Dit is problematisch gezien dat de tijdelijkheid juist onderdeel is van het probleem. Ook respondenten zijn kritisch op het feit dat er veel informatie en kennis verzameld wordt over die pilots, maar dat dit vervolgens niet leidt tot de structurele aanpassingen die gewenst zijn. Ook tijdens de inspiratiesessie werd teruggegeven dat veel van deze

inzichten 'open deuren' zijn. Alhoewel werd gezegd dat het een belangrijke stap is dat verschillende spelers zich herkennen in wat genoemd werd, is de behoefte groot om een volgende stap te zetten. De torenhoge ambitie van het ministerie om dak- en thuisloosheid met 100% terug te dringen, lijkt nog vergezeld te moeten worden van bestuurlijk lef en institutionele ruimte om dat ook waar te maken.

Tijdens de inspiratiesessie vroegen we de deelgroepjes hun gesprekken samen te vatten in een tweet:

- "Kom met empathische MKBA's!"
- "#voorbijdeopvang inzetten op #particuliereverhuur, #samenwonen & #positevebeeldvorming"
- "#AlleenOfGescheidenZorgenWonenMoetenAltijdBelangrijkBlijven"
- "Honger naar schaal #open deuren"

Aanbevelingen

Hoe ruimte te vinden om gezamenlijk verandering in gang te zetten? Op basis van het bovenstaande hebben we vier aanbevelingen geformuleerd, die toepasbaar zijn op zowel het niveau van de individuele projecten, de gemeenten en het actieprogramma als geheel:

Allereerst, vanuit transitieperspectief ligt de focus van het actieprogramma nog vooral op de experimenteerfase, terwijl de behoefte bestaat om alternatieve woonvormen en praktijken te institutionaliseren bijvoorbeeld door deze in te bedden in beleid. Ook zou een veel scherper transitieperspectief de gemeenten kunnen helpen om onderscheid te kunnen maken tussen benaderingen gericht op optimaliseren en benaderingen gericht op daadwerkelijk dingen anders doen. En: wat is dan precies anders? Is dat het zoeken naar tussenvormen die ook tijdelijk van aard zijn? Of juist vanuit de basis op orde en het recht op huisvesting zorgen voor een dak boven het hoofd? Fondsen zouden bijvoorbeeld in plaats van losse projecten ook panden kunnen opkopen voor de huisvesting van jongeren. Bijv. in combinatie met innovatieve constructies waarbij de huurder op termijn het pand kan overkopen. Zo'n transitieperspectief helpt om acties te prioriteren. Ten derde benadrukt het transitieperspectief ook dat verandering gepaard gaat met het

loslaten en afbouwen van ongewenste structuren, culturen en werkwijze (zoals de focus op straffen, tijdelijke karakter van interventies, afschuiven van verantwoordelijkheden, belemmerende regels, stigma op dakloosheid etc.) In de gesprekken kwam deze dimensie van verandering nog weinig aan bod, maar is het oog op de ambitie van het ministerie van VWS wel relevant om expliciet te maken – zowel op het niveau van de gemeentes als de ministeries. We zouden de focus dus verschuiven van experimenteren naar institutionaliseren en afbouwen aangevuld met een scherpe reflectie op het transformatieve potentieel van de bestaande praktijken.

Ten tweede kregen we uit de interviews het idee dat de samenwerkingen tussen verschillende spelers om te komen tot alternatieve woonvormen wel degelijk aan de orde is, ondanks dat die misschien wel moeizaam tot stand komen door bijvoorbeeld onderhandelingen over rollen en verantwoordelijkheden. Wat als een lacune werd gezien is samenwerking met (sociale) ondernemers en/of de creatieve industrie die de vaardigheden hebben om het vraagstuk op een andere manier te benaderen. Dat blijkt ook uit de alternatieve denkrichtingen. Innoveren is deels ook andere waarden als uitgangspunt te nemen zoals wederkerigheid of gemeenschappelijkheid, en wonen als recht in plaats van als markt te zien. Dit lijkt ook een toegevoegde waarde te hebben gezien de conclusie dat het woonvraagstuk vooral vanuit de zorg wordt aangevlogen, en dat het beleidsperspectief en de samenwerking tussen de overheid en de markt veelal dominant is. De vraag is dan: welke oplossingsrichtingen doemen op als je het vraagstuk vanuit een andere logica benadert, zonder de gemeenschap of de non-profit sector daarbij verantwoordelijk te maken voor het 'oplossen' van het 'probleem'.

Ten derde denken we dat het zorgperspectief te beperkt is om te komen tot alternatieven die daadwerkelijk verschil maken in de levens van jongeren. Onze aanbeveling is dan ook om de synergie te zoeken en combinaties te maken met andere leefdomen van jongeren. Welke oplossingsrichtingen ontstaan wanneer je huisvesting benaderd vanuit opleiding, leren en ontwikkeling? Of vanuit werk? Ook al is deze integrale benadering onderdeel van het actieprogramma en onderschrijven de projectleiders de meerwaarde daarvan, de voorbeelden die aan bod kwamen zijn nog beperkt. Tijdens de inspiratiesessie waren deelnemers enthousiast over de koppeling wonen en werkgevers. De link met schulden en

financiële bestaanszekerheid lijkt het meest voor de hand te liggen omdat schuldenproblematiek voorliggend lijkt te zijn aan dak- en thuisloosheid.

Tot slot, de ambitie van het Actieprogramma dak- en thuisloze jongeren is hoog. Ook uit de interviews en inspiratiesessie kwam de wens naar voren om tot actie over te gaan en niet te blijven hangen in de cyclus van het verkennen van problemen en mogelijke oplossingen: “Er zijn goede voorbeelden die we gewoon moeten gaan doen”, werd in de inspiratiesessie gezegd. Een actiegerichte leer- en monitoringsstrategie helpt om de lessen die al-doende worden geleerd op te tekenen en te delen. En om gedurende het proces de vraag te blijven stellen: ‘doen we de goede dingen?’.

Bijlagen

GESTRUCTUREERDE VRAGENLIJST JONGERENHUISVESTING

Versie 6 maart

In het kader van het actieprogramma Dak- en Thuisloze Jongeren van het Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) is DRIFT gevraagd om in kaart te brengen wat de lokale situatie is op het gebied van huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren (18-27 jaar) in de 14 pilotgemeenten.

Om dit te doen interviewen we alle projectleiders. De leidende vragen die centraal staan, zijn o.a. wat doen de 14 gemeenten nu (al) op het gebied van huisvesting en opvang? Wat zijn inspirerende en innovatieve voorbeelden? Wat gaat er al goed en welke knelpunten ervaren zij?

Deze interviews: 1) leveren een beeld op van de huidige situatie in de 14 gemeenten, 2) halen de interessante voorbeelden in de 14 gemeenten boven tafel, en 3) biedt handelingsperspectief hoe gemeenten ruimte kunnen vinden om verandering in gang te zetten.

De nadruk ligt op de ervaringen en de vragen die op dit moment bij de gemeente spelen rondom jongerenhuisvesting.

De interviews vormen het startpunt voor een **co-creatie sessie eind april** waarin DRIFT de resultaten zal delen en we van elkaar zullen leren en nadenken over 'hoe nu verder'.

Praktische zaken voor het interview.

- De interviews worden telefonisch afgenomen en duren maximaal een uur;
- Bij akkoord maakt DRIFT een audio-opname van het gesprek.
- De gestructureerde vragenlijst wordt vooraf doorgestuurd naar de projectleiders. De interviewers van DRIFT volgen de vragenlijst, maar zullen daar waar nodig doorvragen.

HET INTERVIEW

Naam interviewer:

Naam respondent:

Datum:

Introductie door interviewer

- Leg het doel van het interview uit;
- Vertel dat het een *gestructureerde* vragenlijst is;
- Bespreek wat er met de resultaten uit het interview gaat gebeuren;
- Vertel dat we ook een deskstudie doen;
- Vertel over de co-creatie sessie in maart/april;
- Vraag of het ok is dat we het interview opnemen;

Vragen

Introductie

- Voorstellen
- Betrokkenheid en persoonlijke interesse thematiek.

Voorgeschiedenis en urgentie

- Sinds wanneer staat de huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren bij uw gemeente op de (beleids)agenda?
- In hoeverre wordt de aandacht en urgentie voor huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren breed gedragen binnen uw gemeente?
- Wat waren belangrijke omslagpunten die bijdroegen aan wel/niet aandacht of urgentie van huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren?
- Bij wie binnen de gemeente en bij welke (andere) partijen ligt de verantwoordelijkheid voor huisvesting en opvang van dak- en thuisloze jongeren?

De huisvesting van dak- en thuisloze jongeren

- Hoe is de huisvesting van dak- en thuisloze jongeren in uw gemeente op dit moment geregeld?

- Wat zijn innovatieve voorbeelden van huisvesting (innovatieve woonvormen) waar dak- en thuisloze jongeren (nu al) gebruik van kunnen maken in uw gemeente?
 - Wat maakt deze initiatieven volgens u innovatief?
 - Wat zijn de (eerste) **ervaringen** met deze initiatieven?
 - Welke knelpunten worden ervaren in de implementatie van deze initiatieven?
- Welke andere alternatieve ideeën en oplossingsrichtingen zijn er binnen uw gemeente voor de huisvesting van dak- en thuisloze jongeren in de toekomst?
- Wat zijn volgens u de belangrijkste randvoorwaarden om gepaste huisvesting voor dak- en thuisloze jongeren in de toekomst te kunnen realiseren?
- Wat zijn de knelpunten waar u verwacht tegenaan te lopen in de toekomst?
- Welke ontwikkelingen ziet u die juist als een kans om de huisvestingssituatie van jongeren te borgen in de toekomst?
- Wat zijn de belangrijkste vragen die binnen uw gemeente spelen rondom de huisvesting van dak- en thuisloze jongeren?

De opvang van dak- en thuisloze jongeren

- Hoe is de dag- en nachtopvang van dak- en thuisloze jongeren in uw gemeente op dit moment geregeld?
- Welke acties worden er ondernomen in uw gemeenten om de dag- en nachtopvang te verbeteren op de korte termijn?
 - Wat is de status/stand van zaken van deze acties?
- Welke knelpunten ervaart uw gemeente in het organiseren van de dag en nachtopvang van dak- en thuisloze jongeren?
- Hoe wordt in uw gemeente gedacht over de toekomst van de dag- en nachtopvang van dak- en thuisloze jongeren?
- Welke initiatieven worden ondernomen om deze gewenste verandering in gang te zetten?
- Wat zijn de belangrijkste vragen die binnen uw gemeente spelen rondom de dag- en nachtopvang van dak- en thuisloze jongeren?

Overige opmerkingen

- Is er iets dat u nog zou willen delen wat nog niet aan bod is gekomen in het interview?
- Zijn er relevante bronnen of beleidsdocumenten over (de aanpak van) dak- en thuisloze jongeren in uw gemeente, die u met ons zou kunnen delen?

Bijlage 2

LIJST MET RESPONDENTEN

Almere: Marga Tieken & Ilse Habets

Alkmaar: Femke Zuidgeest

Amsterdam: Jessica Weide, Steffy Burgos & Paul Engel

Arnhem: Patty Wetzel

Den Haag: Friedolien de Fraiture

Dordrecht: Annelies Plevier

Enschede: Angela Gerritsen

Groningen: Sierd-Jan Jongsma

Haarlem: Thomas Witteveen

Leiden: Jojanekke Kraan

Maastricht: Eric Casters & Annemarie Zweers

Purmerend: Nanda Lamme

Rotterdam: José Soorsma

Utrecht: Bregje Spaans

Bij de inspiratiesessie waren o.a. ook leden van het jongerenpanel, Stichting Zwerfjongeren Nederland, medewerkers van het actieprogramma, de creatieve industrie en andere initiatiefnemers aanwezig.

drift

for transition